

Нада Милошевић-Ђорђевић

ОД БАЈКЕ ДО ИЗРЕКЕ
(ОБЛИКОВАЊЕ И ОБЛИЦИ СРПСКЕ УСМЕНЕ ПРОЗЕ)

Друго издање

Београд, 2006.

ОД ТЕОРИЈА О НАСТАНКУ НАРОДНИХ ПРИПОВЕДАКА ДО ЊИХОВЕ ПОДЕЛЕ

У деветнаестом веку рађа се фолклористика као наука о материји којом се фолклор бави; као наука о грађи коју чине народни обичаји и веровања, сујеверја и предања, песме и приповетке, ликовне форме и покрети – речју, све што обухвата народну уметност речи, обликовања, покрета, музике. Настала у непосредној вези са науком о језику, фолклористика је добила своје место управо у тренутку када је наступила нова, компаративна ера у лингвистици откривањем језичког материјала санскрита, класичног језика индијских епова, његовог поређења са другим индоевропским језицима и уочавања њихових сличности. Обиље прикупљене грађе изазвало је и паралелна фолклорна испитивања. Идеја да тако велике сличности у језику могу постојати само ако је постојала и јединствена група народа, која се тим језиком служила, подстакла је Јакова Грима да сличности у бајкама протумачи њиховим пореклом у индоевропској заједници народа. Тако је и прва теорија о пореклу приповедака означена као „индоевропска“, да би истовремено добила назив „митолошка“, опет захваљујући тумачењу браће Грим да су бајке остаци некадашњих митова те да одатле потичу и подударности њихових архаичних, карактеристичних детаља.

Ставови браће Грим из Предговора *Немачким дечијим и домаћим бајкама*,¹ делови *Немачке митологије*² Ј. Грима, одломци из *Kleinere Schriften*³ представљају својеврсне формулације ове теорије којом почиње научно истраживање народне приповедне грађе.

Митолошки елемент се, по сликовитом објашњењу В. Грима, може упоредити са ситним деловима поломљеног накита разасутог по земљи, свег обраслог у траву и цвеће, а открива се само најоштријем оку. Митолошко значење је давно изгубљено, али се још увек осећа и даје вредност причи, задовољавајући природно уживање у чудесном. Делови веровања који досежу до најстаријих времена и изражавају „духовне ствари“ на фигуративан начин заједнички су свим приповеткама, сматра В. Грим, одговарајући на питање: „Како се може објаснити чињеница да приповетка у усамљеном планинском селу Хесеа личи на ону из Индије, Грчке или Сирије?“⁴ Ми-

¹ J. und W. Grimm, *Kinder und Hausmärchen*, I, 1812; II, 1815. Види посебно предговор В. Грима трећем издању бајки из 1856.

² J. Grimm, *Deutsche Mythologie*, Гетинген, 1835.

³ J. Grimm, *Kleinere Schriften*, 1–8, Берлин, 1864–1890.

⁴ Види предговор издању *Дечије и домаће бајке*, 1856.

толошка теорија, међутим, не пориче могућност појаве ситуација у бајкама које су тако „једноставне и природне” да су свеprisутне те се могу упоредити са ономапопејским речима које су у свим народима имитација природних звукова. Исто тако први пут указује на могућност преласка приповетке из једног народа у други, где се она може одомаћити уколико наиђе на погодно тло.

Пренебрегавајући ове две значајне могућности тумачења сличности међу приповеткама разних народа које пружа митолошка теорија, њени следбеници се баве схватањима примитивног човека из којих мит и проистиче и дају искључиво људска, физичка и ментална својства неорганском свету и животињама, или пак стварају посебну, астралну митологију, налазећи митолошко значење свим појавама, као што су Кокс и Губернатис⁵ или М. Милер (Müller), А. Кун (Kuhn), А. Афанасјев итд., да наведемо само нека од имена чија дела представљају продужетак митолошке концепције.

Теодор Бенфај (Theodor Benfey) у свом предговору *Панчајатајри*⁶ из 1859. године изложио је основне ставове миграционе теорије. Међународну сличност приповедака он тумачи њиховим заједничким пореклом у индијској књижевности и први пут уцртава путеве њиховог ширења ка западу: до 10. века нове ере искључиво усменим путем, а после 10. века превасходно путем литерарне традиције, уз стално живо усмено преношење „нарочито у словенским земљама”. Преко Кине, у блиском додиру са будистичком Индијом, Тибетом и Монголологијом, приповетке су са Монголима стизале до Европе. Преводи на персијски, арапски, хебрејски омогућили су ширење прозне књижевности Индије ка пространим исламским подручјима Азије, затим до Африке и Европе, све до хришћанског Истока и Запада, Византије, Италије и Шпаније. Дајући богате компаративне белешке уз *Панчајатајру* Бенфај је отворио широке путеве модерној фолклористици. Његови следбеници, Рајнхолд Келер,⁷ који је многе европске збирке приповедака пропратио компаративним напоменама, показао је да нису сви путеви водили ка Индији, док је Емануел Коскен,⁸ пронашавши египатске збирке одузео Индији почасно место изворишта, али јој је оставио важност ризнице мотива.

Бенфајова идеја о миграцији, о могућности адаптирања у различитим нацијама, о променљивим и непроменљивим елементима прича, постала је, може се рећи, основ читаве школе каснијих компаративних истраживања, историјско-географске методе, испитивања праформе и основних облика

⁵ Georges Cox, *Mythology of the Aryan Nations*, Лондон, 1870; Angelo de Gubernatis, *Zoological Mythology*, Лондон, 1872.

⁶ Theodor Benfey, *Pantschatantra, Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen*, I, II, Лајпциг, 1859.

⁷ Reinhold Köhler, *Aufsätze über Märchen und Volkslieder*, Берлин, 1894. (изд. J. Bolte) и *Kleinere Schriften* (изд. J. Bolte) I–III, Вајмар, 1898–1900.

⁸ Emmanuel Cosquin, *Contes populaires de Lorraine*, I–II, Париз, 1887.

приче. Митолошка теорија браће Грим је својом основном концепцијом о приповеткама као разореним митовима омогућила истраживања предања с једне стране и приповедака с друге, користећи филозофима, естетичарима, проучаваоцима религија.

Када су антрополошка истраживања открила готово невероватну подударност у идејама, веровањима, обичајима и казивањима такозваних примитивних народа Аустралије, Африке, Америке, који нити су потицали из индоевропске заједнице нити су били у међусобном додиру, постало је неопходно наћи нове одговоре, проширити објашњења. Млада, тек створена антрополошка наука, посебно британска школа на челу са Едвардом Тајлором (Edward Tylor), који се својим делом *Примитивна култура* (Лондон, 1871) сврстао у осниваче антропологије, протумачила је ове подударности претпоставком да је цивилизација сваког од тих народа, па и целог човечанства, „морала да потекне из једног старијег стања у коме су данашњи наслеђени културни остаци (прежици или обновци) имали своје право значење”. Откривање тих значења постаће и главна преокупација Тајлорових следбеника. Песник и историчар, преводилац Аристотела и Хомера, Пероових и Гримових збирки прича, Шкотланђанин Ендрју Ленг (Andrew Lang) ове остатке културног наслеђа откривао је пре свега у бајкама. Уочио је велике сличности између бајки примитивних народа и народа модерне цивилизације, који у својој историји нису могли бити у некој непосредној вези, и дошао је до закључка да „слични менталитети могу производити и слична веровања и поступке”.⁹ Сматран творцем теорије о полигенези, позивајући се на откривање египатских бајки из 13. века пре нове ере, он се исто тако бавио константним, архаичним, сликовитим мотивима бајки. Претварање човека у животињу и животиње у човека, тако често у бајкама, протумачио је веровањем примитивног човека да је животиња његов предак-тотем, а да ствари и животиње које говоре представљају човекову искрену убеђеност да је све што га окружује одуховљено, да има душу као и он сâм. Према томе, да би се бајка разумела, треба схватити значење прежитака, остатака културног наслеђа у њој, који у виду слика откривају начин мишљења примитивног човека. Тако се, на неки начин, приближио и објашњењима браће Грим да се делови заједничких, прастарих веровања исказују фигуративним путем.

Истовремено са европским интересовањем за приповедну материју, одмах почетком 19. века, код нас се појављују разматрања о приповеткама из пера Вука Караџића. Вук се не бави праизворима народних приповедака, али његов приступ приповедној грађи остаје путоказ за сва она разврставања која ће се, знатно касније, ослонити на критеријуме функционалности облика, па и на типолошку и естетичку анализу жанра. Већ у Српском

⁹ Види предговор у: M. R. Cox, *Cinderella*, 1893.

рјечнику 1818. он пише: „Наш народ има свакојаки приповјетки тако много, као и пјесама, и могу се раздијелити на женске и на мушке, као пјесме. Мушке су приповијетке понајвише смијешне и шаљиве, и тако су измишљене, као да би човек рекао да су истините, а женске су дугачке и пуне чудеса којекакви...” (*Предговор*, стр. IX *Српски рјечник* 1818, приредио Павле Ивић, Просвета, Београд, 1966). У самом Рјечнику објављује 26 приповедака, свих 26 шаљивих у функцији објашњавања појединих речи, да би, како сам вели „показао шта народ о ријечи којој мисли и приповиједа”. Наглашава да „додато и измишљено није заиста ништа”. Њему су потребни карактеристични искази народног духа, аутентични и национално својствени. Три године касније, збирком приповедака из 1821, објављеној у Додатку Давидовићевих *Новина Србских*, Вук показује колико му је важан народни дух приче. Ова збирка која се састоји од дванаест казивања (1. *Зла жена*; 2. *Лаж за ојкладу*; 3. *Ђевојка, удовица и љушћеница*; 4. *Све, све, али занат*; 5. *Еро, Турчин и кадија*; 6. *Еро с оног свијета*; 7. *Еро и Турчин*; 8. *Слово иже, али сирца није*; 9. *Заишло у људи није шабан раван?* 10. *Шта је најгоре на свијету?* 11. *Међед, свиња и лисица*; 12. *Ђаволска сланина*) нема ни једне бајке, и управо је заснована на игри духа, на објективизацији виталности српског народа. Зато, у истој функцији, уз приче Вук објављује и 166 загонетки.

У предговору збирци 1853. улази пре свега у особености двеју категорија које је издвојио: „...женске су приповијетке оне у којима се приповиједају којекаква чудеса, што не може бити (и по свој прилици ће за њих бити ријеч гатка, њемачки *Märchen*)”. „Мушке су оне у којима нема чудеса, него оно што се приповиједа рекао би човек да би заиста могло бити”. Насупрот фантастици прве групе истиче реалистичног друге, са тананим разјашњавањем односа уметничке реалистичности према животној стварности, употребом кондиционала – „рекао би човек да би заиста могло бити” (подвукла Н.М.-Ђ.). „Мушке” разликује и по дужини и краткоћи, у њихов оквир ставља „смијешне и шаљиве приче”, уводи и појам приповедака на међи (између „мушких” и „женских”). Поред дихотомије: фантастично/реалистично, појављује се, дакле, и подела озбиљно/хумористичко. У свом немачком писму од 3. октобра 1852. године, Вук објашњава Јакобу Гриму да је у збирку унео и предања (*Sagen*) о Мудром Соломону и приче о животињама.

У збирци из 1853. пружио је пуни преглед богатства српских наративних облика, овај пут дајући најзначајније место бајкама. До које мере су ове приповетке изазвале интересовање браће Грим, показује и чињеница да је збирка изишла на српском и немачком језику готово истовремено. Предговор немачком издању написао је сам Јаков Грим.

Уневши у ову збирку само најубличенија предања (о Соломону, о Мидиној тајни – под насловом *У цара Тројана козје уши, о Девојци брзој од коња*), Вук је осталима одредио место у својој књизи *Живот и обичаји*

народа српскога.¹⁰ Распоредивши их у три поглавља, он је обухватио у сваком од њих управо по једну врсту предања тако да би његово разврставање готово у потпуности могло одговарати данашњој категоризацији ових наративних форми.¹¹ У науци је више пута наглашавана разлика коју су браћа Грим подвукла између приповедака (Märchen) и предања (Sagen), прву категорију сматрајући „поетичнијом”, другу – „историчнијом”, уз указивање на предговор В. Грима немачким предањима из 1816. године,¹² на увод другог издања немачких Дечијих и домаћих бајки (*Kinder-und Hausmärchen*),¹³ 1819, и најзад на предговор Ј. Грима *Немачкој митологији*, 1844.¹⁴ (I издање 1835).

Вук се историјским питањима класификације, међутим, не бави. Он се труди да изађе у сусрет Јакобу Гриму коме је битна митолошка грађа којом су испуњене бајке, тражећи му и српски материјал. Отуд, вероватно и промена у Вуковом избору наративних облика за збирку из 1853. и давање посебног значаја бајкама. Тако се може објаснити и чуђење Вуковог сарадника Вука Врчевића што му Вук није тражио да сакупља „шаљиве приповијетке и друге као што су у овој књизи, него само оне чудотворне и озбиљне...”¹⁵

После Вука, али и у његово време, у доба стварања националних ослободилачких покрета, али и тежњи за уједињењем свесловенског живља на културном плану, делују истраживачи за које је усмена, народна књижевност најпогоднији интегративни фактор, а истовремено најбољи представник народног „битија и имена”. Отуд и ставови према усменој књижевности, у овом случају према приповеткама, као заједничкој баштини Срба и Хрвата, сакупљање грађе, писање историја књижевности које обухватају грађу као заједничку, и формирање антологија по истој аналогiji, али и издвајање регионалних збирки према националној основи.

Класификација, као део науке о народним приповеткама, јавља се тек са Ханом, (G. Hahn) тј. у другој половини деветнаестог века. То не значи да покушаји разврставања приповедачке грађе у циљу њене прегледности нису били много старијег датума. Тежња ка прегледности грађе бивала је, међутим, увек само узгредни, практични моменат у развоју класификације као историје врста.

¹⁰ Maja Bošković-Stulli, *O terminologiji hrvatskosrpske narodne pripovijetke*, Treći kongres folklorista Jugoslavije, Cetinje 1958, 127–148.

¹¹ Acta ethnographica Academiae scientiarum Hungaricae, t. XIII, fasc. 1–4, Budapest, *Arbeitsresultat der Sagenkommission der International Society for Folknarrative Research in Budapest 14–16 October 1963*.

¹² Bolte, Johannes; Polivka, Georg, *Amerkungen zu den Kinder-und Hausmrgchen*, Band IV (W. Grimm, *Kleinere Schriften*, 1, 324).

¹³ *Исџо*, Band V, стр. 37 (W. Grimm, *Kleinere Schriften*, 1, 33).

¹⁴ *Исџо*, Band IV, стр. 38 и 39.

¹⁵ Вук Врчевић, *Српске народне љриповјејџке, џо највише крајџке и шаљиве*, Београд, 1868. (Предговор, стр. IV).

Класификација народних приповедака тешко се може посматрати одвојено од историје приповедачке материје уопште. Сваки временски период и свако културно-историјско и друштвено струјање доносило је своја мерила, подешавало углове посматрања грађе. Теорије о постанку приповедака непосредно су се одражавале у покушајима класификовања приповедака. Према томе да ли су инсистирале на постанку приповедака од мита, или истицале миграцију мотива или њихову самониклост, у први план испитивања долазила је бајка, басна, новела или, рецимо, шаљива прича. Ово историјско посматрање приповедних група или мотива стварало је својеврсну генеалошку класификацију која је пратила постанак првих наративних врста, њихово преобликовање и стварање нових. Теорије о постанку приповедака значајне су за класификацију по самој природи својих истраживања. Свака од њих проучава порекло приповедака, њихов настанак, значење и распрострањеност, природу њихове различитости по садржини и форми, изворност облика; додирује питање еволуције врсте.

Тако браћа Грим и њихови настављачи углавном обрађују пажњу на бајку, или предање, јер у обе категорије налазе највише митолошких елемената, а самим тим и потврду за тачност својих полазишта.

Одраз таквих поставки је код нас уочив у делима низа историчара, теоретичара, али и сакупљача народних приповедака.

Ако бисмо покушали да установимо начине и путеве прихватања митолошке теорије код нас, могли бисмо рећи да се деле на непосредне, преко браће Грим и посредне, преко њихових следбеника, разређивањем појединих дела (на пример, Ореста Милера)¹⁶ или превођењем оних студија које су усвојиле митолошку теорију (Јб. Штур).

Не бавећи се посебно приповетком већ испитивањем српских јуначких песама и односом предање – песма, Иларион Руварац¹⁷ види порекло епике у јуначкој, индоевропској митолошкој скаски, управо полазећи од разматрања В. Грима о немачким јуначким предањима (*Heldensage*).

Када је Јован Бошковић 1857. године превео књигу Људевита Штура *О народним њесмама и ѡриповејкама словенским*,¹⁸ у њој се на неколико страница посвећеним приповеткама могло посебно учити трагање за одјецима старе прасловенске митологије, задржавање на примитивном погледу на свет који „јесте обожавање природе и вечито примењивање у њеним сликама и приликама а при том свагда потпуно јединство” или анимистичко посматрање „природних твари и сила” у обличју особа.

¹⁶ Орест Милер, *Хрестоматія къ опыту историческоѳо обзорѳнія русской словесности*, Санктпетербург 1866.

¹⁷ Иларион Руварац, Прилог к испитивању српских јуначких песама, *Две сѳуденѳске расѳправе*, Нови Сад 1884 (Прештампано из „Седмице”, листа за науку и забаву за г. 1856. и 1857).

¹⁸ Људевита Штура књига о народним ѡесмама и приповедкама словенскимъ, сѳъ ческога превео Јован Бошковић, Нови Сад 1857, 174–181.

Матија Ваљевац, на пример, у својој збирци приповијести¹⁹, нарочиту пажњу обраћа на митолошка/демонолошка предања, не одвајајући посебно предања од бајки, а у тексту о *Ројеницах и сујеницах*, објављеном 1865, у *Књижевнику II*, труди се да реконструира читаво словенско бајословље помоћу народних приповедака, обичаја и песама. Класификацију у поменутој збирци даје према главном, натприродном лику: 1. Приповијести од виле; 2. од ројениц или сујениц; 3. од вучјега пастира, да би све остале категорије ставио под наслов – „Различите приповијести”.

Натко Нодило,²⁰ пишући у опширној студији о религији Срба и Хрвата, покушава да установи њихову првобитну веру.

Миклошићев ђак, слависта и класични филолог, професор Универзитета у Грацу, Словенац Грегор Крек²¹ посвећује неколико стотина страница јужнословенским приповеткама у оба издања своје историје књижевности. По мишљењу критике, већ застарела, када се појавила, Крекова студија је ипак типичан представник једног начина мишљења које не само да је потрајало, него се вратило и касније у модернизованом облику. Његова разуђена класификација заправо је генеалогско стабло развитка приповедака из мита, при чему је основна врста бајка која представља борбу светлости и мрака, али и апстракцију божанства и природних појава које се могу антропоморфизовати. Поклоник „астралне митологије”, попут Ангела Губернатиса, Крек проналази митолошко значење сваком догађају који у бајци покушава да објасни неком природном појавом. Главни јунак бајке је персонификовани гром, на пример: када победи аждају, светлост поново блесне. Низ бајки, заправо, представља борбу светлости и мрака. Све приповетке које по својој садржини не могу да буду повезане са митом и да буду изведене из бајке, Крек одбацује сматрајући их „отпатком златне традиције”. Новије врсте приповедака (легенде, приче о животињама, басне, бајке модификоване литерарним утицајима) одређује искључиво према садржини у коју се преобраћа првобитна – митска. Крекове поставке, веома подударне са концепцијама руског научника Ореста Милера, имале су утицаја на класификацију усмене прозе код Словенаца.

Иван Радетић,²² први писац историје хрватске традиционалне књижевности, наглашава да „народне бајке носе на себи још увек трагове поступног митолошког развитка” и трага за њиховим првобитним обликом који је „предисторични (бајословни)”. Тако дели приповетке према периодима развитка од времена „прастарог митуса још из заједничког живота свих на-

¹⁹ Matija Valjavec, *Narodne pripovijesti u Varaždinu i okolici*, Zagreb 1858.

²⁰ Natko Nodilo, *Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog*, Rad Jugoslavenske akademije 77, 1885; 79 i 81, 1886; 84 i 85, 1887; 94, 1889; 99 i 101, 1890. Fototipsko izdanje u jednoj knjizi izašlo je pod naslovom: *Stara vjera Srba i Hrvata*, Logos, Split 1981.

²¹ Gregor Krek: *Einleitung in die Slavische Literaturgeschichte*, Graz, 1887.

²² Ivan Radetić, *Narodno pripovijedanje*, Vienac zabavi i pouci, Zagreb, 1875.

рода”, који се постепено историзује. Па се тако „предисторична” бајка претвара у „хисторичну” приповетку. Од подмлађеног, „хисторизованог” мита настаје „јуначка прича”. Други период развитка као период християнизације, преношења митских мотива на хришћанске свеце, ствара „хришћанску легенду”. „Бог и св. Петар путују по свијету да бдију над гостољубивим дочеком – као што су негда ходали по свијету Јупитер, Меркур и остали богови”. Потпадајући затим под утицај миграционе теорије, Иван Радетић издваја приповетке под утицајем источњачке књижевности и апокрифних дела, да би заувек одбацио приповетке „које шаљиви људи гдјекада у забави измишљају”.

Међу српским историчарима књижевности М. К. Драгутиновић,²³ у првој књизи Изучавања српске књижевности издваја врсте приповедака према мери увођења реалистичног схватања догађаја у свет маште. Полазећи од „животињских гатки” које су „сачувале прастару простоту” и „гатки” – стиже до приповедака насталих из њих (уводећи као равноправне термине „поучна прича”, „прича из живота” и „народна приповетка”, па и Вуков термин „мушка” приповетка), да би под „дрквеним” приповеткама подразумевао приче у којима је митску садржину заменила хришћанска и најзад поређао већину термина Вука Врчевића за шаљиве приче.

Тихомир Остојић²⁴ у предговору Српским народним приповеткама прати еволуцију „гатке” од приче о животињама у коју „постепено улази... и човјек”, да би затим човек дошао у додир с натприродним бићима, и најзад у сукоб са другим човеком и сопственим страстима.

Најјачи утицај на истраживања приповедака, уз разматрања Вука Караџића, и самих његових збирки, извршиле су две значајне историје књижевности, објављене у исто време: Новаковићева²⁵ и Јагићева.²⁶

Миграциона теорија Теодора Бенфаја²⁷ донела је и нову врсту класификације, обраћајући пре свега пажњу на порекло приче, на правац из кога долази, на њене географске изворе.

Стојан Новаковић, у потпуности у току збивања у европској науци деветнаестог века, прихвата из митолошке и миграционе теорије оне ставове који одговарају његовим историјско-компаративним истраживањима, посматрајући и живу приповедачку материју. Он дели приповетке на оне из индијске књижевности, из старе „митологијске ризнице аријских народа, која је послуживала за грађу толиким митолошким и народним причама

²³ М. К. Драгутиновић, *Српске народне џајке*, Београд, 1896.

²⁴ Тихомир Остојић, *Српске народне приповијетке*, Дубровник, 1911.

²⁵ Стојан Новаковић, *Историја српске књижевности*, Београд, 1867; ²1871; в. и *Наша сџара књижевности и извори наших народних умотворина*, Вила, 1868, IV, 530, 554, 604, 630, 656, 669.

²⁶ Vatroslav Jagić, *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, knj. I, Zagreb, 1867.

²⁷ Theodor Benfey, *нав. дело*.

јевропским”, на оне из хришћанске књижевности, и даље се бавећи изворима приповедака, издваја и локалне приче о местима, које приповедају о томе „шта се на једном или другом месту догодило”.

Утицај миграционе теорије осећа се код нас, пре свега, у подели приповедака на врсте Ватрослава Јагића. Одломци из његове *Хисторије књижевности народа хрвајскога и српскога* у потпуности се слажу са поставкама у Бенфајовом предговору *Панчајанијри*. Говорећи о народним приповеткама из Индије „које су прешле у средовјечну источну и западну Европу... преко литературе бизантинске”, или о Турцима као преносиоцима оријенталног народног блага, Јагић се чврсто држи Бенфајових поставки да је „...прозна књижевност Индије била преведена на персијски и арапски и да се расула у релативно кратком времену на подручје Исламита у Азију, Африку и Европу, и због честих веза ових народа са хришћанима, и на подручје хришћанског запада. Каснија главна тачка додира била је Византинско царство...”. Јагићево сматрање свештенства као „првога врела приповедања”, такође је у вези са указивањем на будизам као на исходиште и верски пут разношење приче. Прилагођавајући Бенфајове поставке, Јагић назначавала могућне изворе наше прозне традиције, и прати историјско-географски пут приповедака до времена и места додира страних мотива са нашем средином.

Веома је тешко повући оштру границу утицаја једне или друге теорије о постанку приповедака, које се у погледима својих протагониста често преплићу, као што је и немогуће временски одредити њихово зрачење. Треба нагласити да је Вуков утицај на сакупљачки рад готово подједнако снажан у Хрвата (осим ако се не ради о начину бележења дијалекатских, кајкавских збирки, које су ослобођене статуса „угледа народног језика у прози”) као и у Срба.

Занимљива је, ипак, подударност поделе приповедака код Рудолфа Строхала²⁸ са Новаковићевом деобом, иако је Строхал изразити сакупљач кајкавских, градских прича. Он издваја четири групе наративне грађе: једна је нашла „основ” у разним „поганским митологијама и разним поганским вјерама”, друга је оријентална порекла, трећу групу представљају христјанизоване приповетке, четврту оне самоникле (с јасним траговима политичке и културне прошлости Хрватске).

Ђуро Шурмин,²⁹ ће у својој *Повјестии књижевности хрвајске и српске*, 1898, поделити приповетке на „мушке” и „женске”, али ће ослањајући се на Вукову збирку трагати и за изворима прича, од грађе из *Хиљаду и једне ноћи* и *Панчајанијре* до свакидашњег живота.

²⁸ Rudolf Strohala, *Hrvatska narodna pripovijetka*, Jadranska vila, 1930, III, str. 130–131.

²⁹ Đuro Šurmin, *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898.

Двадесет пет година касније ће чувени француски слависта Андре Мазон,³⁰ приповетке из југозападне Македоније класификовати према изворима из мита и Библије, апокрифа и историје.

Ослањајући се на Јагића, Добривоје Алимпић,³¹ у часопису Књижевни север, који је цео био посвећен народној прози, још увек ће, 1934. године делити приче на аутохтоне и на оне које су дошле миграцијом.

Давид Богдановић³² у чијој збирци *Изабраних народних приповедака* највећи део заузима грађа из Вука, дајући опширан преглед свих дотадањих теорија о настанку приповедака и њихових врста, опредељује се за неомитолошку школу Фридриха Фон дер Лајена (Von der Leyen) који бајку везује за људске снове. Изводи врсте из својеврсне митске праформе приче, али прихвата и све могућности миграција мотива. Погрешно интерпретира Гримову поделу на приповетке и предања, под предањима (Sagen) подразумевајући „мушке” приповетке. Његова подела грађе, мимо разматрања о њеној еволуцији, готово је идентична деоби Павла Поповића, у његовом Прегледу српске књижевности.

У ставовима истраживача почиње да преовлађује спајање теорија. Ако је постало јасно да приповетке нису постале искључиво од мита, није се морала одбацили идеја да су неке од њих остаци древне митологије. Домен митолошке теорије је тако ограничен и почео је да се односи само на једну одређену врсту приповедака или само на поједине примере те врсте. Иако је одбачена Бенфајева теорија о пореклу приповедака у Индији и умањена вредност писменог преношења на којој је он веома инсистирао, његова теорија о миграцији подстакла је сакупљачки рад и проучавање путева проласка приповедака и народа преносилаца. Компаративна истраживања грађе, на челу са Стојаном Новаковићем и Јагићем, започињу уобличавати појам типа приповетке као класификационе категорије, тј. као сложене наративне целине која се одржава самостално у традицији.

Ретроспективно описујући развојни историјско-географски пут приповедака до одређене тачке додира страних мотива са нашом средином, већ Јагић трага за непосредним изходштима наших приповедака – и тако ствара једну нову, компаративну школу истовремено и паралелно са њеном појавом у Европи. Притом, сагледава и читаве токове миграција којима је

³⁰ Andre Mazon, *Contes Slaves de la Macédoine sud-occidentale, Étude linguistique, Textes et traductions*, Paris, 1923.

³¹ Добривоје Алимпић, *Неколике мисли о односу народне прозе и сѝпаре књижевности*, Књижевни север, 1934, X, 189–196.

³² David Bogdanović, *Izabrane narodne pripovijetke*, Zagreb, 1914 (Uvod – Pregled književnosti hrvatske i srpske)

О подели приповедне грађе Р. Поповића вид. под *Народна приповејка*, на стр. 155.

наше подручје бивало увек на путу. Давањем посебног значаја литерарној традицији – библијским легендама нпр., он открива широко подручје истраживања односа усмене и писане литературе, исто као што то са своје стране чини Стојан Новаковић. Настаје, у ствари, период богатих изналажења паралела народним причама, који представља и главно обележје науке о народној прози у потоњем временском распону. Генетички прилаз проучавању прозе убрзо се употпуњује дескриптивно компаративним – на мотивско садржинском нивоу.

Читав 19. век у нашој науци о приповеткама, уопштено речено, претежно је изучавање историје идеја, трагање за уобличавањем људских представа, праћење и тумачење развоја људске мисли која се у приповеткама и предањима огледа. Притом наративна форма у којој се те мисли метафорички обликују, за истраживаче представља само оквире за садржину. Постојање приповедног облика је сам по себи разумљив факт који се констатује. Истиче се само примарна форма, а друге се уочавају само уколико се мења садржина коју обухватају, или уколико представљају чисто практичну, класификациону категорију.

Вредно је нагласити да у том погледу наша наука 19. века иде укорак са европском науком, или тачније речено, верно је прати. Све теорије о настанку приповедака почевши од митолошке, преко миграционе и антрополошке тада представљају и код нас главне правце изучавања приповедака, па самим тим и њихових облика. Бавећи се пореклом приповедака, њиховим значењем и путевима распрострањања, природом њихове различитости по садржини и форми, али и самониклошћу облика – оне су током читавог деветнаестог века (па добрим делом и двадесетог) готово најусвојенији вид сагледавања усмене прозе. Наративна форма као усмена уметност речи остала је, међутим, изван видокруга интересовања.

Ниједна од ових теорија не пресађује се директно и у сасвим чистом облику, већ се у радовима наших научника најчешће могу открити делови теорија који најбоље одговарају националној грађи, или синтезе свих теорија, које омогућују да се читава грађа обухвати једним замахом. Притом се прати развитак људске свести, од митолошке, магијске, религиозне до рационално-логичке кроз садржину приповедака, кроз преобраћање и почо-вечење носилаца радње. Приповедачки облици се посматрају у ствари као временске фазе једног равномерног тока историјског развитка, као промене садржине, унутар ње саме, али и под утицајем спољашњих прилива идеја, путем спољашњих догађаја, културног развитка, писане, најчешће религиозне литературе. Наглашавање утицаја источњачке приче, њеног распрострањања ка западу усменим преношењем, а затим истицање путева ширења исламског утицаја управо преко Византије и наших земаља, оживљено проучавање односа са византијском књижевношћу, апокрифном и хагиограф-

ском литературом, писаном литературом запада – посебног је значаја управо за наш терен.

Јоханес Болте и Јиржи Поливка, својим чувеним напоменама уз Деције и кућне бајке браће Грим (*Anmerkungen zu den Kinder-und Hausmärchen der Bruder Grimm*, 1913–1932) у три велика тома, упоредо са међународним варијантама уз сваку причу, прилажу и наше варијанте, да би у четвртном и петом тому дали упоредни преглед истраживања приповедака.

Још дуго ће опстати посматрање врста као различитих токова праћења развитка људске мисли, обликовања представа од анимистичких и митолошких преко историјских до историјско-рационалних. Иако оваквим истраживањима и није био основни циљ издавања врста, врсте се појављују као оквир за обухватање садржине у којој је битно открити поглед на свет, начин мишљења, природни исход еволуције грађе. Та грађа је, опет, послужила другим наукама као извор информација за историју религије, психологије, антропологије, етнографије и етнологије (од Натка Нодила, до Јована Цвијића, Тихомира Ђорђевића, Веселина Чајкановића, па све до наших истраживача).³³

Именовањем врста приповедне прозе приступ постаје и сижено-тематски или дескриптивно-компаративни.³⁴

³³ Natko Nodilo, *nav. delo*; Tihomir Đorđević, *Naš narodni život*, I–X, 1930–1934. – *Вештица и вила у нашем народном веровању и предању*, Српски етнографски зборник, LXXI, LXXII, Београд 1958; Јован Цвијић, *La peninsule balkanique*, Paris 1918; Београд ²1966 (*Балканско пољосјеће*); Веселин Чајкановић, *Сабрана дела из српске религије митологије*, књ. I–V, Београд, 1994; Душан Бандић, *Народна религија Србија у 100 појмова*, Нолит, Београд 1991; Љубинко Раденковић, *Симболика светиња у народној мајици Јужних Словена*, Балканолошки институт САНУ, Београд, Посебна издања, књ. 67, Просвета, Ниш, 1996.

³⁴ Vatroslav Jagić, *Historija književnosti...* ²1953, 268–297. – R. Köhler, *Aus dem südslavischen Märchenschatz* (превод српских бајки, са критичким белешкама Р. Келера), *Archiv für slavische Philologie*, I, 1875/6; II, 1876/7; V, 1880/1. – *Mythologische Skizzen*, *Archiv für slavische Philologie*, IV, 1879/80, 412–427; V, 1880/1, 1–14, 166–167; Jirži Polivka, *Паралеле народним приповијеткама у Сирохаловом зборнику II*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, VIII, 1903, 161–182. – *Алибаба и четрдесет разбојника*, Прилог проучавању наших народних приповедака, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, XII, 1907, 1–48. – *Двадесет српских народних приповедака*, *Archiv für slavische Philologie*, XXIX, 1907, 469–473; Томо Маретић, *Ситињи прилози. Извори неких народних приповедака*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, VII, 1902, 226–236; Павле Поповић, *Приповејка о девојци без руку*, Београд 1905. – *Из наших народних приповедака*, у: *Из књижевности*, Београд 1919; Владимир Ђоровић, *Неки оштри мотиви у српским народним приповејкама*, Босанска вила, XXII, 1907, 286–288. – *О некојим врелима српских народних приповедака*, *Летопис Матице српске*, CCL, 1908; 15–41; Андра Гавриловић, *Двадесет српских народних приповедака*, Београд 1906, ²1925; Марсел Видачић, *Змија младожења*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, XXI, 1916, 11–26; 129–142; Frano Galines, *Prilozi za motiv "nesretna i gonjena djevojka"...*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, XXX, св. 2, 1936, 1–16; Петар Ж. Петровић, *Наш народни мотив о украћеној злој жени*, Књижевни север, 1934, X, 196–209.

Осим тога, издвајају се врсте на основу Вукове поделе која код Павла Поповића следи однос: фантастично/реалистично; озбиљно/хумористично. Низ историја књижевности, збирки и антологија прате управо такву класификацију.

До изражаја долази и шаљива приповетка, која се дотада само помиње. На њу посебну пажњу обраћа Вук Врчевић. Критикована и хваљена, његова подела шаљиве приче до данас је готово и једина.

Нарочито Павле Поповић проучава циклусе приповедака у оквиру једне врсте узимајући као основ целину састављену од више мотива који се повезују по одређеном редоследу и појављују у низу варијаната. У оквиру бајке: циклус о Баш Челику, Змији Младожењи, Пепелузи, Захвалном мртвацу, Девојци без руку; у оквиру новеле: – о Драму језика и Опклади. Користећи уобичајени начин разврставања приповедака у европској фолклористици онога времена према устаљеним именима бајке (Пепелуга, Купид, Психе итд.), он употребљава и погодне дескриптивне реченице које описују догађај, и оне најсажетије изразе по Келеру, Болтеу, Поливки које касније помиње Томсон и који ће махом, бити коришћени и у међународној типологизацији.³⁵

Системска компаративна истраживања народних приповедака наметнула су се сама по себи после Бенфајових студија о миграцији мотива. Огромни материјал који је прикупио Келер, Коскен, техника поређења верзија песама коју је усавршио Јулиус Крон а Карл Крон применио на приповетке, и најзад проучавање историјске и географске распрострањености одређених група приповедака, учинили су да наука о приповеткама добије међународни значај и да израда међународног каталога са једном устаљеном методом постане неопходна потреба.

Пошто се у свим овим студијама посебно инсистирало на сличности садржина прича, природно се наметнуо и начин класификације према таквој сличности. Арнеов индекс приповедака³⁶ који се заснивао на овом принципу, утврђујући финску, историјско-географску методу био је и сам израз миграционе теорије у прерастању. Акценат више није на приповедној врсти – бајци, новели, легенди, већ на групи приповедака исте садржине, без обзира којој врсти таква група припада. Ако би се класификацији дало искључиво значење резултата проучавања суштине врста, а не и средства за поделу материјала по извесној лако уочљивој сличности, макар и садржајној, Арнеов индекс се са теоријске стране може критиковати. Не покушавајући да реши теоријске проблеме настанка врста, не интересујући се за природу садржајних елемената приче, већ за те елементе саме, Арне својој

³⁵ Stith Thompson, *Studying the Folktale*, Bloomington, 1946, стр. 414.

³⁶ Antti Aarne, *Verzeichnis der Märchen Typen*, F. F. Communications N°3, Helsinki, 1910.

класификацији даје искључиво практични значај. То је покушај да приповедна грађа нагомилана вишегодишњим компаративним истраживањима постане доступна научнику компаративисти који је досад трагао по необјављеним рукописима, где се грађа налазила разврстана по најразличитијих мерилима, или чак и неразврстана.³⁷

То не значи да је сам Арне посебно задовољан мерилима које је прихватио у свом каталогу. Још 1910. године, у предговору, указује на извесне недоследности своје класификације.

„Догађа се понекад да се иста приповетка може подвести под две различите групе...”³⁸ или чак да се, према носиоцу радње, прича истог сижеа може ставити у две различите приповедачке врсте.³⁹

Арне наводи пример приче о *Подели лејине* (*Division of the Crops* МТ 1030) где један партнер увек добија онај део плода (горњи или доњи) који је неупотребљив. Носиоци радње су, по њему, човек и животиња или човек и ђаво. У првом случају приповетка би припала причама о животињама, у другом, причама о глупом ђаволу. Код нас се, међутим, та прича најчешће везује за св. Саву, који увек подвали ђаволу, те би се према томе могла разврстати међу религиозне приче, или говоре о Ери и Циганину, те би онда доспела међу шалјиве. Нашу причу, на пример, о човеку који се кладио да ће први видети сунчев излазак налазимо у каталогу међу причама о животињама (Aath 120), јер су носиоци радње лисица и јеж.

Приповетке у Индексу разврстане су према оном фактору који је у њима најважнији за развијање радње, чаробном предмету или чаробном помагачу. Догађа се, међутим, да је тешко одредити који је од тих фактора битан, те је за онога који се Индексом служи проблем да пронађе број под којим је приповетка заведена.

И Томсон⁴⁰ указује на проблеме разврставања приповедака са пуно мотива и на тешкоће избора једног од њих као основног: 1) носиоца радње, 2) неке карактеристичне, али узгредне околности, или, 3) средишног догађаја приче.

Друге слабости о којима Арне говори у своме предговору: уопштеност обавештења које каталог даје и третирање извесних издвојених прича само у оквиру ширих наративних целина, Томсон уклања у другом издању. Додаје богатије компаративне ноте, проширује опис сваког одређеног типа и, ин-

³⁷ „There has existed no system that arranged the various types to be found” ... Hence it was desirable to work out such a systematic catalogue... but its importance is primarily practical”. *The Types of the Folk-Tales*, FFC No 74, Helsinki, 1928, p. 8–9.

³⁸ Ibid. p. 13.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ *The Types of Folk-Tale*, FF Communications No 74, Helsinki, 1928, p. 11. (II издање 1961).

систирајући на редоследу појаве мотива, нехотично задира у проблеме структуре.

Ни Арнеов индекс, ни Томсоново проширење тога индекса не треба буквално схватити као продужетак миграционе теорије. Сигурно је, међутим, да је она оним својим плодноним делом проучавања правца кретања приповетке као целине условила појаву оваквог индекса, пребацила тежиште проучавања са уопштеног појма врсте на тип приповетке, конкретно, као на класификациону категорију.

Главна заслуга овога индекса је у томе што се помоћу њега на најбржи могући начин може дознати где се све налазе варијанте приповетке која интересује одређеног тренутка научника компаратисту, а то му омогућава да, домогнувши се тих варијаната, може да изврши дубље анализе, друштвено-историјске, стилско-композиционе или ма које друге. Арне-Томсонова класификација је пре свега каталог који обавештава, а не обимна научна анализа.⁴¹

Индекс је усвојен од многих народа.⁴² Од нас делимично. Према Арнеовом првом издању Веселин Чајкановић је поделио добар део приповедачке грађе коју је објавио у Етнографском зборнику Српске академије наука. По принципима другог и трећег издања у Институту за народну умјетност у Загребу, у Институту за словенско народописје у Љубљани и у Земаљском музеју у Сарајеву, разврстава се сва досад штампана и рукописна приповедачка грађа.

Истовремено се одвијају и истраживања о законитостима преношења, типологији, проблему односа приповедања и приповедача, уделу колективног и индивидуалног у фолклору (В. Чајкановић,⁴³ И. Графенауер,⁴⁴ В. Латковић,⁴⁵ В. Ђурић,⁴⁶ М. Матичетов,⁴⁷ М. Бошковић-Стули⁴⁸ В. Палавест-

⁴¹ У издању FF communications, под бројевима 284, 285, 286, 2004. године издао је проширено издање од три тома Hans-Jörg Uther под насловом *The Types of International Folktales*..

⁴² Низ каталога по Арне-Томсоновом систему појавило се у најразличитијим земљама, Русији, Шпанији, Шведској, Немачкој, Италији, Турској, Француској, Индији, Чехословачкој, Пољској, Мађарској, Румунији, Латинској Америци итд.

⁴³ Веселин Чајкановић, *Српске народне ђриповећке*, Српски етнографски зборник, ХЛI, Београд 1927. Исти, *Српске народне ђриповећке*, Београд, 1929.

⁴⁴ Ivan Grafenauer, *Slovenske pripovedke o ujetem divjem možu. Zgodovinski časopis 6-7, 1952/53, 124-153 in 8, 132-133. Srednjeveška pripovedka o Salomonu in Markolfu in prekmurska pravljica o Mačas - kralji i po dekli. Slovenski etnograf 8, Ljubljana 1955, 129-145. Die Volkserzählung vom falschen Sarg, FABULA, Hrsg. von Kurt Ranke, Verlag Walter de Gruyter Co., Berlin, 1957, 32-46. Zveza slovenskih pripovedk z retijskimi - A, B, C. Slovenski etnograf 10, Lj. 1957, 97-112, Lj. 1958, 49-68, 12, Lj., 1959, 135-162.*

⁴⁵ Видо Латковић, *Народна књижевност*, Београд, 1967.

⁴⁶ Војислав Ђурић, *Српске народне ђриповећке*, Београд, 1963.

⁴⁷ Milko Matičetov, *Sežgani in prorojeni človek*, SAZU, Ljubljana 1961. Исти, *Naši narodni pripovedači* Matica Isejlenika, Kalendar 1962; Исти, *Zverinice iz Rezijske*, Ljubljana - Trst 1973.

⁴⁸ Маја Бошковић-Стули, *Istarske narodne priče*, Zagreb, 1959. Истра, *Narodna predaja o vladerevoj tajni*, Zagreb 1967. *Usmena književnost kao umjetnost reči*, Zagreb 1975, 137-144; 182-204.

ра⁴⁹ и др.) Још од Вука Караџића и Вука Врчевића,⁵⁰ разврставање се врши и по критеријуму функционалисти облика и намене. Из становишта функционалисти може проистећи посматрање процеса обликовања или проучавање резултата тога процеса. Први приступ, иако у модерној фолклористици на неки начин новији, имплицитно је присутан још од 19. века. Други се ослања или на типологију или на естетичку анализу жанра.

⁴⁹ Vljako Palavestra – Radmila Fabijanić, *Narodne pripovijetke*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, NS, XIII, 1958, 155–181.

⁵⁰ Вук Врчевић, *Српске народне приповијетке*, онајвише кратке и шаливе, I, Дубровник 1882, II Београд 1886. *Народне хумористичке тајалице и варалице*, Дубровник 1885. *Народне сајрично-занимљиве подручачице*, Дубровник 1888.

Садржај

I

ОД ТЕОРИЈА О НАСТАНКУ НАРОДНИХ ПРИПОВЕДАКА ДО ЊИХОВЕ ПОДЕЛЕ	7
ТРАГОМ ВЛАДИМИРА ПРОПА: ОД БАЈКЕ ДО МОРФОЛОГИЈЕ НОВЕЛЕ И ЛЕГЕНДАРНЕ ПРИЧЕ.....	23
СТРУКТУРА ПРЕДАЊА И ПРИПОВЕДАКА О ПРОРИЦАЊУ СУДБИНЕ ПРИ РОЂЕЊУ	56
ЛЕГЕНДАРНА ПРИЧА ИЗМЕЂУ БАЈКЕ И ПРЕДАЊА.....	62
КОНТИНУИТЕТ И ПРОМЕНЕ ПРОЗНИХ ОБЛИКА	68
ДРАМСКИ ЕЛЕМЕНТИ У МИТОЛОШКИМ НАРОДНИМ ПРЕДАЊИМА	111
ЕТИОЛОШКА ПРЕДАЊА КАО УМЕТНОСТ РЕЧИ У КОНТЕКСТУ КУЛТУРЕ	117
БИБЛИЈА И СРПСКА НАРОДНА ПРЕДАЊА (на примерима предања о „ <i>пошљедњем времену</i> “).....	123
ИСТОРИЈСКА ПРЕДАЊА НА МЕЂИ КЊИЖЕВНОСТИ И ИСТОРИЈЕ (Мотив убиства у лову)	128
СЕОБА И СРПСКА КУЛТУРНОИСТОРИЈСКА ПРЕДАЊА	140

II

НАРОДНА ПРИПОВЕТКА	153
ПРИЧЕ О ЖИВОТИЊАМА	156
БАСНА	157
БАЈКА	162
ЛЕГЕНДАРНА ПРИЧА.....	166
НОВЕЛА	166
ШАЉИВА ПРИЧА	168
АНЕГДОТА	170
ПРЕДАЊЕ	172
ДЕМОНОЛОШКО (МИТОЛОШКО) ПРЕДАЊЕ	174
ЕТИОЛОШКО ПРЕДАЊЕ.....	178
ЛЕГЕНДА	178
ЗАГОНЕТКА	180
ПОСЛОВИЦА	182
ИЗРЕКА	184